

RECENZJE

FINIS LEGIS CHRISTUS

Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin pod red. ks. J. Wroczeńskiego i ks. J. Krajczyńskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2009, I-II. ss. 1338

1. W minionym, 2009 r., z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin Księdza Profesora Wojciecha Góralskiego nakładem Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego została wydana zadedykowana mu Księga pamiątkowa zatytułowana *Finis legis Christus*. Składa się ona z dwóch obszernych tomów. Tom pierwszy otwierają *Listy gratulacyjne*. Obejmują one błogosławieństwo przekazane Jubilatowi przez Ojca Świętego Benedykta XVI oraz gratulacje i życzenia nadesłane przez Prymasa Polski, Kard. Józefa Glempa; Nuncjusza Apostolskiego w Polsce, Ks. Abpa Józefa Kowalczyka oraz Metropolite: Przemyskiego, Ks. Abp Józefa Michalika; Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, Metropolite Warszawskiego, Ks. Abp Kazimierza Nycza, Wielkiego Kanclerza Wydziałów Teologicznych UKSW i Biskupa Płockiego, Ks. Piotra Libere.

W drugiej części pierwszego tomu Księgi, zatytułowanej *Wokół osoby Jubilata*, zamieszczone są teksty prezentujące sylwetkę Ks. Prof. Wojciecha Góralskiego. Jego życie, a w szczególności dorobek naukowy dokładnie przedstawił wieloletni współpracownik Jubilata, obecny Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW, ks. prof. Józef Wroczeński.

Książę Infułat Profesor Wojciech Góralski urodził się 19 lutego 1939 r. w Poznaniu. Okres okupacji niemieckiej przeżył w Płocku,

gdzie uczęszczał do szkoły podstawowej, a następnie do liceum ogólnokształcącego i wreszcie do Wyższego Seminarium Duchownego. 20 sierpnia 1961 r. przyjął święcenia kapłańskie. W 1961 r. ukończył studia na Wydziale Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a w 1964 uzyskał stopień magistra i licencjata prawa kanonicznego na podstawie pracy pt. *Powstanie pultuskiej kapituły kolegiackiej i jej organizacja prawna w świetle dokumentu erekcyjnego. Studium historyczno-prawne*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. Aleksego Petraniego.

Bezpośrednio po studiach został mianowany przez biskupa płockiego Bogdana Sikorskiego notariuszem Kurii Diecezjalnej, a następnie, w 1966 r., wicekanclerzem. Jednocześnie pełnił funkcję drugiego Ojca duchownego w Niższym Seminarium Duchowym oraz sędziego w Sądzie Biskupim. W 1965 r. uzyskał tytuł naukowy doktora nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego na podstawie rozprawy zatytułowanej *Kapituła kolegiacka w Pultusku (powstanie, organizacja prawna, działalność). Studium historyczno-prawne* napisanej ponownie pod kierunkiem ks. prof. A. Petraniego. W 1967 r. wyjechał na dalsze studia do Rzymu, gdzie dwa lata później ukończył Studium Rotalne i uzyskał dyplom Studium Administracji Kościelnej przy Kongregacji ds. Duchowieństwa.

Po powrocie do Polski w 1969 r. otrzymał nominację na kanclerza Kurii Diecezjalnej. Jednocześnie pełnił funkcję obrońcy węzła małżeńskiego w Sądzie Biskupim. W 1984 r. ponownie został mianowany sędzią diecezjalnym. Od 1970 r. pełnił liczne funkcje o charakterze naukowym i dydaktycznym, m.in. jako wychowawca seminaryjny. W latach 1984-1986 był rektorem Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku.

Przez cztery kadencje od 1980 r. był członkiem Rady Kapłańskiej diecezji płockiej. Funkcję tę, od 2007 r. pełni nadal. Od 1992 r., przez dwie kadencje był także członkiem Kolegium Konsultorów. Jest nim również aktualnie. W 1985 r. został mianowany prałatem honorowym Jego Świątobliwości. W 2004 r. otrzymał od papieża Jana Pawła II godność protonotariusza apostolskiego *supra numerum*.

Po opublikowaniu kilkadziesiątu prac oraz przygotowaniu rozprawy habilitacyjnej zatytułowanej *Kapituła katedralna w Płocku XII-XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*, a następnie po odbyciu kolokwium habilitacyjnego przed Radą Wydziału Prawa Kanonicznego KUL, dnia 15 lipca 1977 r. otrzymał stopień naukowy doktora habilitowanego nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego. W tym samym roku został zatrudniony na stanowisku adiunkta w Katedrze Historii Źródeł Kościelnego Prawa Polskiego na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL. W 1983 r. otrzymał tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego, zaś w 1989 r. tytuł naukowy profesora zwyczajnego. W 1985 r. otrzymał Katedrę Kościelnego Prawa Małżeńskiego i Rodzinnego KUL, a w 1989 r. został kierownikiem Sekcji Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego KUL.

W 1996 r. związał się z Akademią Teologii Katolickiej w Warszawie, gdzie został zatrudniony na Wydziale Prawa Kanonicznego na stanowisku profesora zwyczajnego otrzymując kierownictwo Katedry Kościelnego Prawa Małżeńskiego i Rodzinnego. W latach 1996-1999 był dziekanem Wydziału, przekształconego w 1998 r. w Wydział Nauk Prawnych – Prawa i Prawa Kanonicznego. W tym czasie aktywnie zabiegał o przekształcenie Akademii w Uniwersytet (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), co ostatecznie nastąpiło w 1999 r. W latach 1996-2002 był prorektorem ATK, a następnie UKSW, i pierwszym zastępcą rektora. Od 2008 r. jest członkiem senackiej Komisji ds. Nauki i Kadr Naukowych.

Obok działalności akademickiej ks. prof. W. Góralski pełnił i nadal pełni szereg innych funkcji. Przede wszystkim w latach 1982-1987 był wiceprzewodniczącym (a w latach 1987-2004 przewodniczącym) Sekcji Kanonistów Polskich przy Komisji Nauki Katolickiej Konferencji Episkopatu Polski. W 2008 r. został wybrany wiceprzewodniczącym Stowarzyszenia Kanonistów Polskich. W 1993 r. brał udział w negocjacjach z Delegacją RP nad przygotowaniem konkordatu jako członek Delegacji Stolicy Apostolskiej.

W 1990 r. założył rocznik *Ius Matrimoniale*, którego jest redaktorem naczelnym.

W latach 1991-1993 należał do Komitetu Nauk Prawnych PAN, do którego został wybrany ponownie na kadencję 2007-2010. W latach 1999-2002 był zaś członkiem Rady Naukowej Instytutu Nauk Prawnych PAN. Od 1997 r. jest członkiem Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów (aktualnie pełni czwartą kadencję).

Ks. Prof. W. Góralski jest również członkiem kilku towarzystw naukowych, a także założycielem Fundacji *Pro futuro* i Bł. Leona Wietmańskiego. Jest ponadto laureatem kilku odznaczeń i wyróżnień, do których należą m.in. Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Medal Komisji Edukacji Narodowej czy Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski.

Lista publikacji Ks. Prof. Wojciecha Góralskiego liczy niemal 900 pozycji obejmujących prace naukowe i popularno-naukowe, w tym ponad 40 książek. Jubilat był ponadto promotorem 23 doktorów i 205 magistrów. Zrecenzował 11 rozpraw habilitacyjnych i 44 doktorskie.

Jak relacjonuje ks. prof. J. Wroceński, zakres zainteresowań w działalności naukowej Jubilata jest bardzo szeroki. Skupia on uwagę na następujących trzech obszarach badawczych: historii prawa kanonicznego, kanonicznego prawa małżeńskiego i rodzinnego oraz na prawie konkordatowym.

2. Podobnie jak szerokie są zainteresowania ks. prof. W. Góralskiego, tak samo różnorodna jest tematyka artykułów, które znalazły się w niniejszej Księdze ku czci Jubilata. Niewątpliwie najwięcej miejsca zajęły pozycje poświęcone tematyce prawa kanonicznego zebrane w pierwszym tomie. W sumie ta część Księgi obejmuje 40 artykułów polsko i obcojęzycznych. Podejmowana w tym zakresie problematyka również jest bardzo różnorodna.

Pierwszą grupę stanowią artykuły, których przedmiotem są zagadnienia z zakresu prawa małżeńskiego i rodziny. Należą do nich: *Famiglia e filiazione in diritto canonico*, Mons. A. Stankiewicz; *Wpływ rodziców na wychowawczą i ewangelizacyjną rolę szkoły katolickiej* A. Domaszka, SDB; *Działalność profilaktyczna Kościoła a prawo rodziny do rozwoju* ks. J. Krajczyńskiego; *Akceptacja zasad kan. 1055 KPK rękojmią realizacji celów sakramentalnego związku mał-*

żeńskiego ks. J. Krzywdy, CM; *Wpływ depresji na niezdolność konsensualną do zawarcia małżeństwa* ks. G. Leszczyńskiego; *Giudizio di nullità di matrimonio e vita coniugale* P. Monety; *Wspólnota skierowana do wychowania potomstwa. Aktualność nauczania Kard. Stefana Wyszyńskiego* M. Saja, CSsR; *Aplikacja prawa przy zawieraniu małżeństw z akatolikami według legislacji łacińskiej i wschodniej* U. Nowickiej oraz *Migracja zarobkowa Polaków w kontekście małżeństwa i rodziny* H. Stawniaka, SDB.

Druga grupa artykułów z zakresu prawa kanonicznego dotyczy sądownictwa kościelnego. Wśród nich znajdują się teksty autorstwa: ks. P. Majera, *Nowe decyzje Sygnatury Apostolskiej w prawie małżeństw zawieranych między katolikami a prawosławnymi*; bp A.G. Mizińskiego, *Ustanie kar w prawie Kościoła łacińskiego*; ks. J. Bara, *Współpraca sądów kościelnych z innymi podmiotami życia publicznego*; ks. G. Erlebacha, *Wybrane kwestie dotyczące rozumienia zgodności wyroków (art. 291 DC)*; M. Greszaty, *Zasada tajności i publiczności w sądownictwie kościelnym*; J. Kowala, SJ, *Błąd prawny (kan. 1099) w orzecznictwie Trybunału Roty Rzymskiej (1908-2008)*; ks. P. Malechay, *Lex propria Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej*; ks. T. Rozkruta, *Właściwość sądu kościelnego w osądzeniu małżeństwa kanonicznego w optyce współczesności*; ks. M. Sitarza, *Kompetencje kontrolne Stolicy Apostolskiej względem działalności legislacyjnej organów władzy w Kościele partykularnym*; ks. M. Stokłosa, SCJ, *Prokurator instytutu zakonnego przy Stolicy Apostolskiej* oraz ks. R. Szytchmilera, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*.

Kilka pozycji traktuje o prawie kanonicznym w aspekcie historycznym. Należą do nich następujące artykuły: *Średniowieczne źródła naukowe dotyczące zakazu stosowania restitutio in integrum w sprawach małżeńskich* A. Brzemi-Bonarek; *Dyskusje nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Polsce okresu międzywojennego* ks. J. Gręźlikowskiego; *Eucharystia w „Liście pasterskim” Kard. Bernarda Maciejowskiego* ks. S. Nasiorowskiego; *Biskupi w gronie prałatów i kanoników plockiej kapituły katedralnej w XVII i XVIII stuleciu* K. Prokopa oraz *Kilka uwag o instytucji sędziego delegowanego w prawie kanonicznym w XII-XIII wieku* W. Uruszczaka.

Część artykułów została poświęcona ustrojowi Kościoła, a w szczególności kościołom partykularnym i ich władzy. Tą problematyką zajęli się: ks. K. Dullak, *Troska biskupa o dobra doczesne Kościoła w świetle norm wybranych diecezji polskich*; ks. S. Tymosz, *Synod diecezjalny w Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”*; ks. J. Wroceński, SCJ, *Obowiązki administracyjne biskupa diecezjalnego*.

Kilku autorów podjęło trud przedstawienia początków Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz zmian, jakie zaszły pod jego wpływem. Są to następujące teksty: Z. Kard. Grocholewskiego, *Szkoła katolicka według Kodeksu Prawa Kanonicznego*; ks. T. Białbrzeskiego, *Prace Papieskiej Komisji do Rewizji KPK nad projektem „Lex de procedura administrativa”*; ks. G. Dzierżona, *Relacja prawa liturgicznego do Kodeksu* oraz ks. R. Sobańskiego, *Ćwierćwiecze stosowania KPK z 1983 roku w Polsce. Doświadczenia i perspektywy*.

Artykuł autorstwa ks. H. Misztala, *Faza diecezjalna spraw kanonizacyjnych według Instrukcji z 17 V 2007 Sanctorum Mater*, jest poświęcony procedurze kanonizacyjnej. Ks. E. Górecki, w artykule *Prawa i obowiązki wiernych szansą dla ich rozwoju we wspólnocie parafialnej. Refleksje kanoniczno-duszpasterskie*, zajął się omówieniem prawa i obowiązków wiernych. Pozostałe teksty należą do: bp J.I. Arriety, *Il governo della Chiesa universale e l'organizzazione ecclesistica nel magisterio di Giovanni Paolo II*; ks. R. Bartnickiego, *Aspekty prawne utworzenia Wydziału Teologicznego w Radomiu*; J. Błęszyńskiego, *Ochrona „Dzienniczka” św. Faustyny w świetle prawa autorskiego*; ks. J. Dyducha, *Posługa uświęcania w świetle Konkordatu 1993 r.*; ks. Z. Janczewskiego, *Język używany podczas liturgii Mszy świętej* oraz A. Viana, *Elementos canónicos de una pedagogía sobre el gobierno de la diócesis*.

Tom drugi Księgi pamiątkowej ku czci Ks. Prof. Wojciecha Góralskiego otwierają teksty poświęcone teologii i filozofii. Dwa z nich, autorstwa ks. T. Gałkowskiego, CP, *Koncepcje antropologiczne w dialogu teologii z nauką w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa* i ks. J. Mariańskiego, *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu społecznym Kościoła i w świadomości katolików polskich* poruszają

problematykę małżeństwa i rodziny. Zagadnień teologicznych i filozoficznych dotyczą również artykuły: W. Morawskiego, *Globalizacja w perspektywie konfiguracyjnej*; ks. W. Necela, SChr, *Myslenie kategoriami narodu i ojczyzny wg kard. Augusta Hlonda*; ks. Cz. Rychlickiego, *Uniwersytety katolickie i wydziały nauk kościelnych we współczesnym kontekście kulturowym* i ks. W. J. Turka, «*Ibi est finis; propter hoc currimus*» *Św. Augustyn o celu życia w świetle Prima Ioannis*.

Ostatnia część drugiego tomu Księgi zawiera 20 artykułów na temat prawa rzymskiego i prawa. Podobnie jak w poprzednich przypadkach, tak samo i tu, większość tekstów oscyluje wokół problemów prawa rodzinnego i opiekuńczego w Polsce. Do Autorów, którzy zajęli się tą tematyką należą: E. Holewińska-Łapińska, *Uwagi na temat przedstawionego w „Zielonej Księdze” usytuowania prawa rodzinnego w przyszłej kodyfikacji*; Ks. M. Kosek, *Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony rodziny w świetle ustawy o świadczeniach rodzinnych z dnia 28 listopada 2008 roku*; T. Mróz, *Wymóg zgody małżonka do dokonania czynności prawnej*; H. Pietrzak, *Zakres stosowania surogacji rzeczowej w prawie rodzinnym*; T. Smyczyński, *O potrzebie ustalenia pochodzenia dziecka zgodnie z tzw. prawdą biologiczną*; P. Sobczyk, *Równouprawnienie kobiety i mężczyzny w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku oraz W. Stojanowska, Pozostawienie pełnej władzy rodzicielskiej obojgu rozwiedzionym rodzicom przed i po nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dokonanej przez ustawę z dnia 6 listopada 2008 roku*. Prawu karnemu i procedurze karnej zostały poświęcone dwa teksty: J. Majewskiego mówiący o *Zakresie prawno-karnej ochrony życia ludzkiego w stadium prenatalnym według prawa polskiego* oraz F. Prusaka o *Modelu ochrony tajemnicy spowiedzi w polskiej procedurze prawnej*. Z kolei modelu małżeństwa i rodziny według prawa rzymskiego dotyczą dwa artykuły: M. Kuryłowicza, *Wokół istoty małżeństwa rzymskiego* i J. Zabłockiego, *Consortium vitae*, choć zakres zainteresowań tego ostatniego Autora jest znacznie szerszy. Porusza on bowiem zagadnienie rodziny zarówno w świetle prawa rzymskiego, jak też kanonicznego i cywilnego. Inne artykuły o tematyce historyczno-prawnej należą do ks. A. Dębińskiego, *Prawo rzymskie – fons suppletorius prawa kanonicznego*; M. Kallasa,

Wstępy w projektach konstytucji z lat 1919-1921 i M. Wójcik, *Ołtarze jako res sacrae w rzymskim prawie poklasycznym*. Pozostali Autorzy zajęli się kwestiami współczesnymi. Wśród nich znajdują się: M. Konarski, *Kilka uwag o tworzeniu prawa (administracyjnego)*; ks. J. Krukowski, *Przesłanki stosowania Konkordatu z 1993 r. w polskim porządku prawnym*; B. Krupa, *Podmioty w postępowaniu administracyjnym*; A. Mączyński, *Europejski kontekst rekodyfikacji polskiego prawa prywatnego międzynarodowego* oraz W. Mossakowski, *Problematyka systematyzacji polskiego prawa wyznaniowego. Uwagi dydaktyczne* i Z. Niewiadomski, *Prawo obywatela do dobrej administracji*.

3. Słowa, które posłużyły jako tytuł Księgi pamiątkowej ku czci Ks. Prof. Wojciecha Góralskiego są fragmentem wypowiedzi św. Piotra z listu do Rzymian: „A przecież kresem Prawa jest Chrystus, dla usprawiedliwienia każdego, kto wierzy” (Rz. 10,4).

Tak więc „kresem prawa” winien być Chrystus; On ma być jego celem. Prawo powinno ukazywać Chrystusa. Podczas swojej ziemskiej wędrówki, głosząc nauki, Chrystus często był pytany o to, jak stosować określone zakazy czy nakazy podane Ludowi jeszcze przez Mojżesza. I choć od wydarzeń dzieliło Chrystusa kilkanaście wieków, nigdy nie przekreślił On przepisów starego Prawa, ale wydobywał jego głęboki i prawdziwy sens, zbliżający każdego człowieka do Królestwa Niebieskiego.

Komentując słowa św. Pawła, św. Ambroży napisał: „kres nie oznacza tu usunięcia Prawa, ale jego pełnię: realizuje się to w Chrystusie (*plenitudo legis in Christo est*), jako że przyszedł On nie po to, by znieść Prawo, ale by je wypełnić. Podobnie jak istnieje Stary Testament, ale każda prawda zawarta jest w Nowym Testamencie, tak też się dzieje z Prawem: to, które zostało nadane za pośrednictwem Mojżesza, jest figurą prawdziwego Prawa. A zatem Prawo Mojżeszowe jest odbiciem prawdy”.

Jezus streścił obowiązki człowieka względem Boga tymi słowami: „Będiesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem” (Mt 22, 37; Łk 10, 27: „...całą swoją mocą”). Są one bezpośrednim echem uroczystego wezwania:

„Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym” (Pwt 6, 4; por. KKK przep. 2083). Zatem Bóg nas pierwszy umiłował. Miłość Jedynego Boga jest przypomniana w pierwszym z „dziesięciu słów”. Przykazania wyjaśniają z kolei odpowiedź miłości, do której udzielenia wobec Boga jest powołany człowiek. Jezus powiedział do swoich uczniów: „Przykazanie nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowalem” (J 13, 34). Za najważniejsze uznał więc przykazanie miłości Boga i bliźniego. Na pytanie bowiem, jakie jest pierwsze przykazanie, Jezus odpowiada: „Pierwsze jest: Słuchaj, Izraelu, Pan Bóg nasz, Pan jest jeden. Będziesz miłował Pana, Boga swego, całym swoim sercem, całą swoją duszą, całym swoim umysłem i całą swoją mocą. Drugie jest to: Będziesz miłował swego bliźniego jak siebie samego. Nie ma innego przykazania większego od tych” (Mk 12, 29-31; por. KKK, przep. 2196). Święty Paweł Apostoł przypomina o tym: „Kto... miłuje bliźniego, wypełnił Prawo. Albowiem przykazania: Nie cudzołóż, nie zabijaj, nie kradnij, nie pożądaj, i wszystkie inne – streszczają się w tym nakazie: Miłuj bliźniego swego jak siebie samego! Miłość nie wyrządza zła bliźniemu. Przeto miłość jest doskonałym wypełnieniem Prawa” (Rz 13, 8-10).

Tak więc kresem prawa na ziemi jest prawo i miłość Chrystusa, a jego dobroć nas wyzwala. „Prawo stało się dla nas wychowawcą, który miał prowadzić ku Chrystusowi, abyśmy z wiary uzyskali usprawiedliwienie” (Gal 3.24).

Jak stwierdzili redaktorzy Księgi w jej wstępie, te słowa św. Pawła *finis legis Christus* „doskonale oddają sens pracy badawczej, działalności dydaktycznej i praktyki stosowania prawa” realizowanej przez Ks. Prof. Wojciecha Góralskiego.

4. Pomimo, że w tomie drugim Księgi wyodrębnia się część poświęconą prawu rzymskiemu i prawu, to w zasadzie tylko jeden tekst dotyczy w całości zagadnień z zakresu prawa rzymskiego. Mowa o *Ołtarzach jako res sacrae w rzymskim prawie poklasycznym* dr M. Wójcik. Zagadnienie, którego omówienia podjęła się Autorka zasługuje na podkreślenie z tego głównie powodu, że jest to temat do tej pory w zasadzie konsekwentnie pomijany nie tylko w polskiej, ale w ca-

łej romanistyce. Punktem wyjściowym dla rozważań dr M. Wójcik jest klasyczne prawo rzymskie i opinie tworzących w tym okresie jurystów, przede wszystkim Gaiusa. Głównym przedmiotem zainteresowania Autorki jest jednak prawodawstwo okresu wczesnego chrześcijaństwa, a więc okres poklasyczny, a w szczególności Kodyfikacja Justyniańska i Nowele. Autorka dostrzega i podkreśla zmiany, jakie zaszły w postrzeganiu rzeczy świętych przez prawo w dominancie w stosunku do prawa z okresu świetności *Imperium Romanum* (s. 1313 i n).

Jak już wcześniej powiedziano, elementy prawa rzymskiego pojawiają się także w tekstach ks. prof. A. Dębińskiego, prof. M. Kuryłowicza i prof. J. Zabłockiego.

W artykule *Prawo rzymskie – fons suppletorius prawa kanonicznego* ks. prof. A. Dębiński porusza ważną i względnie nową kwestię recepcji prawa rzymskiego przez prawo kościelne. Zagadnienie to jest tym bardziej ciekawe, że o ile w średniowieczu Kościół bardzo wyraźnie odcinał się od kultury i sztuki antycznej, o tyle, jak wynika z tekstu Ks. Profesora, Kościół budował swoje prawo w dużej mierze właśnie na prawie starożytnych Rzymian. Jak pisze Autor tego artykułu „zbiory prawa kanonicznego poprzez włączanie tekstów prawa rzymskiego nadawały tym ostatnim moc prawa kanonicznego” (s. 1012). Również rzymskie zasady prawne i właściwa dla niego terminologia były wykorzystywane przy interpretacji prawa kościelnego (s. 1013). Ale najbardziej wyraźne jest przyjęcie ogólnej zasady o stosowaniu prawa rzymskiego w wypadku braku odpowiednich przepisów prawa kanonicznego (s. 1017).

Prof. M. Kuryłowicz w artykule *Wokół istoty małżeństwa rzymskiego* zajmuje się czterema wątkami związanymi z instytucją małżeństwa. Po pierwsze wolą na jego zawarcie (*affectio maritalis*), po drugie, podleganiem władzy męża (*manus*), po trzecie trwałością małżeństwa (*consortium omnis vitae*) i po czwarte zrodzeniem i wychowaniem potomstwa jako celem małżeństwa. Autor przedstawia problem na dwóch płaszczyznach; „czystego” prawa rzymskiego oraz prawa rzymskiego, do którego zdążyły już przeniknąć idee chrześcijańskie i w oparciu o te dwie płaszczyzny dokonuje porównania instytucji małżeństwa. Szczególnie ciekawe spostrzeżenie poczynione przez prof.

M. Kuryłowicza dotyczy kwestii woli na zawarcie i pozostawanie w związku małżeńskim. W prawie rzymskim *affectio maritalis* była jednym z koniecznych wymogów zawarcia małżeństwa. Oznacza to więc, że związek dwojga ludzi trwał, bo taka była ich wola. Tymczasem małżeństwo świadomych swego wyznania chrześcijan istniało nie dlatego, że małżonkowie kontynuowali wspólnotę małżeńską, lecz dlatego że zostało zawarte, a więc z woli Boga. Innymi słowy, w prawie rzymskim uważano, że małżeństwo przestawało istnieć w momencie wygaśnięcia *affectio maritalis*, a więc, gdy taka była wola małżonków. W przypadku związku zawartego przez chrześcijan istniał on, ponieważ to Bóg ich złączył. Z chwilą zawarcia małżeństwa powstawał więc węzeł, którego swoją wolą ani mocą małżonkowie nie mogli rozwiązać (s. 1143). Prof. M. Kuryłowicz uznał za błędne rozróżnianie w prawie rzymskim małżeństwa na *matrimonium cum manu* i *sine manu*. Małżeństwo, jak stwierdził, „było jedno, a inna mogła być tylko pozycja żony, która mogła wejść pod władzę i do rodziny agnatycznej męża, mogła pozostać w dotychczasowej rodzinie agnatycznej (nawet nadal pod władzą swego *pater familias*), albo mogła być osobą *sui iuris*, nie podlegającą niczyjej władzy agnatycznej (s. 1144-1145).

Interesujący w niniejszym artykule jest też wątek dotyczący posiadania potomstwa. Autor stara się odpowiedzieć na pytanie, czy w prawie rzymskim było to, podobnie jak dziś, uważane za cel małżeństwa. Powołując się na liczne teksty źródłowe, nie tylko prawnicze, prof. M. Kuryłowicz stawia tezę potwierdzającą prokreacyjny cel małżeństwa.

Z kolei prof. J. Zabłocki w artykule zatytułowanym *Consortium vitae*, podnosi kwestię dotyczącą korzeni kodeksowej (KPK) definicji małżeństwa jako przymierza, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia (kan. 1055§1). Autor dostrzega bowiem ścisły związek między nią a definicją małżeństwa sformułowaną w III wieku n.e. przez Modestyna (1 *reg.*), który stwierdził, że małżeństwo to związek między mężczyzną i kobietą stanowiący wspólnotę całego życia zarówno według prawa boskiego, jak i ludzkiego (D. 23,2,1: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*). Prof. J. Zabłocki zadaje w związku z tym pytanie, dlaczego Kościół przyjął właśnie tę rzymską definicję,

pomimo że istniały definicje bliższe Kościołowi, jak choćby ta stworzona przez prawników chrześcijańskiego cesarza Justyniana. Jak zauważył Autor niniejszego artykułu omawiany przypadek zaczerpnięcia przez kanonistykę określenia z prawa rzymskiego jest tylko jednym z licznych. Przez wieki bowiem Kościół kultywował tradycję czerpania z dorobku prawa rzymskiego (s. 1329). Podejmowane przez kolejne Synody i Sobory prace nad sformułowaniem definicji małżeństwa ciągnęły się przez wieki, jednak ta stworzona przez Modestyna nadal pozostawała aktualna oraz stanowiła trzon i punkt odniesienia dla każdej późniejszej. Zdaniem prof. J. Zabłockiego jest to, z jednej strony dowodem uniwersalizmu samej definicji małżeństwa stworzonej przez rzymskiego jurystę, a z drugiej potwierdzeniem, że istota małżeństwa od początku istnienia ludzkości pozostaje w zasadzie niezmienną.

5. *Finis legis Christus* jest więc nie tylko Księgą wydaną ku czci wybitnego kanonisty, cenionego dydaktyka i gorliwego duszpasterza, ale stanowi też doskonale źródło wiedzy dla wszystkich poznających arkana prawa, filozofii czy teologii. Sam fakt, że tak wielu Autorów zajmujących się jakże różnymi problemami badawczymi wyraziło gotowość przekazania swoich tekstów do opublikowania w niniejszej Księdze, nie może zostać nie zauważony, a tym bardziej nie skomentowany. Pokazuje to przede wszystkim, jak ważną i jak cenioną postacią jest Jubilat w środowisku naukowym w całej Polsce. W związku z tym zaś, że część Autorów należy do szczęśliwego grona byłych studentów Ks. Profesora, włącznie z piszącą tę recenzję, dowodzi jego niebywałego daru zaszczepiania miłości do nauki oraz pragnienia ciągłego poszukiwania i odkrywania prawdy, a także zgłębiania coraz to nowych tajników wiedzy.

Renata Kamińska*

* Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego